

Ezt csinálta a tízéves Mikes Kelemen Akadémia, és feladata éppolyan időszerű, mint volt tíz évvel ezelőtt: szerencse, hogy tagjai munkakedve éppoly erős, mint ahogy a rá váró feladatok aktuálisak: tovább is dolgozik az értelem elsőbbségeért, éppen a művészi szenvedélyesség érdekében – önbizalma joggal van, hiszen tagjai a legkomolyabb könyveket adták az irodalomnak, nem pedig kódos célkitűzéseket és más efféle selejteit a terméketlen önképzőkörösöknek – kötelez bennünket az is, hogy példaképként kell szolgálnunk azon fiatal írótipus számára, amik magunk is vagyunk, kissé megöregedve ugyan a jubileum napján: és ez az az írótipus, amelyik a lehető legteljesebb európai műveltséget elengedhetetlen feltételnek érzi elemi szenvedélyének művészi kifejezéséhez.

Budapest, 1946. november 18.

Zádor Anna

ARCKÉPVÁZLAT HOFFMANN EDITHRŐL

1888–1945

Kevesen vagyunk már, akik ismertük őt, és személyes kapcsolatban álltunk vele, így nem meglepő, ha neve igen ritkán merül fel. E tekintetben nem szűkebb szakmájára gondolok, hanem a kultúra egészére, hiszen Hoffmann Edith számos más kulturális területtel állt kapcsolatban. Amikor megpróbálom felidézni azt a gazdag és rendkívüli egyéniséget, aki Hoffmann Edith volt, elsősorban nem a tudásra gondolok – ehhez nincs is kompetenciám –, hanem az emberre, erre a rendkívülien gazdag egyéniségre. Ez a felidézés elkerülhetetlenül szubjektív és elfogult lesz, hiszen noha egymástól nagyon eltérő művészettörténeti területen dolgoztunk, egyik mesteremnek, példaképemnek tekintetem.

Edith tizenhat évvel volt idősebb nálam. Ez fiatal korban nemzedéknyi különbséget jelent. Amikor megismertem, már neves tudós volt, és vezető állásban az ország első múzeumában, én meg kezdő és állástalan művészettörténész. Ezek a körülmények, meg az akkori, a maitól merőben eltérő viszony mester és tanítvány között azt eredményezhette volna, hogy áthidalhatatlan távolság, valóságos szakadék tátong kettőnk közt. Hogy ez nem így alakult, teljesen Edith érdeme.

Nem tudom, mikor és hogyan kezdődött ez a barátsággá vált kapcsolat. Talán úgy, hogy ahhoz a szakmai körhöz tartoztam (Hekler Antal, Majovszky Pál stb.), akiket Edith a barátainak tekintett. Elég sűrűn találkozott velük, főleg Majovszkyval, aki gyakran járt nála a múzeumban. Másrészt én is, mint minden valamirevaló diák, jártam a Szépművészeti Múzeum könyvtárába, amihez akkor külön és nem könnyen adott engedély volt szükséges. Nyilván az is elősegítette kapcsolatunkat, hogy alig százlépésnyire laktam Edithtől. Ha ő a Buday László utca és Kút utca sarkán álló ház második emeletének nyitott ablakából fűtyült egyet, én azt meghallottam, és siettem hozzá. (Télen meg telefonált.) Mindig Edith nyitott ajtót, noha a család együtt lakott: a

Hoffmann szülők, Edith nővére, Mária, és férje, Rédey Tivadar. Az ilyen „füttyszó” azt jelentette, hogy Edith közölni kíván velem valamit: új könyv, fénykép vagy attribúció adódott, amit meg akart mutatni, talán mert így saját maga előtt is valahogyan megvilágosodott a kérdés. Vagy már beszélt a dologról a múzeumban, és azt akarta továbbvinni. Sajnos részletesen nem emlékszem ezekre a beszélgetésekre, inkább a hangulatuk maradt meg bennem. Edith ilyenkor felszabadult kedvű, otthonos külsejű volt, tornacipőszerű cipőben, agyonmosott, mindig tiszta fehér köpenyben. Nem lehetett rajta olyan régi holmi, hogy ne hatott volna elegánsnak, sőt szépnek: ez lényéhez tartozott. Ezek a kötetlen találkozások nem tartottak soká, fél óra, legfeljebb egy óra volt leggyakrabban, hiszen Edithnek ezek a délutáni órák sok mindenhez szükségesek voltak. Akkoriban a múzeum elég korán reggel indult, és ebédszünet nélkül voltak bent, de két óra után, rendszerint három óra előtt a legtöbben hazamentek. Edith odahaza ebédel, utána lepihent, és valamikor négy óra után következtek a délutáni tennivalók, a velem való olykori találkozások is. Sokat járt színházba (Rédey sznikritikus is volt), sokat volt meghíva, és barátnőivel is délutánonként találkozott.

Hoffmann Edith a „tudós nők” első generációjához tartozott, művészettörténet téren, azt hiszem, Magyarországon az első volt. Ekkor már sok nő szerzett bölcsészkar diplomát, de a legtöbb vagy pártában maradt, vénkisasszony lett, vagy családot alapított, és hátat fordított a tudománynak. Hoffmann Edith ízig-vérig nő volt, elegáns és szép jelenség, magas és karcsú alak, gyors mozgású, kék szemű, szőke hajú. Soha nem keltette magányos nő benyomását, nyilván nem is érezte annak magát. A kapcsolatairól terjedő hírek és anekdoták, azt hiszem, jórészt légből kapottak, soha nem sikerült bármelyiket hitelt érdemlően bizonyítani. Legfontosabb társa és barátja a Szépművészeti Múzeum volt, az emberek közül pedig nővére, Mária, akit mintaképének tekintett, és akivel minden vasárnap – ha az időjárás engedte – bakancsban és hátizsákkal hosszú gyalogutakra indult. Nem hiszem, hogy bárki ennél közelebb kerülhetett volna hozzá, noha igen sok barátja volt. Nemcsak kritikusokkal és műgyűjtőkkel tartott kapcsolatot, hanem a *Nyugat* különböző generációinak tagjaival is, akik szerdánként gyűltek egybe a Hoffmann-lakásban. Babits Mihály és felesége, Török Sophie, Schöpflin Aladárék éppúgy a baráti körhöz tartoztak, mint a fiatalok közül Halász Gábor, Szerb Antal, Péter András vagy Tolnai Gábor. Erről a baráti társaságról tájékoztat minket az a vonzó kis kiadvány: ARNYÉKBÓL SZÓTT LELKEK (Corvina, 1988), amely Hoffmann Edith árnyképeit közli, a kötethez Tolnai Gábor írt hasznos bevezetést, míg a műfajt és ezen belül Edith kis képeit Rózsa György szakavatott utószava ismerteti. Jellemző Edithre, hogy nekem sohasem említette ezeket az árnyképeit, azt hiszem, annyira a *Nyugathoz* tartozónak érezte, hogy nekem ehhez kevés közöm lehetett.

Edithet nagy energia és hihetetlen munkabírás jellemezte. Ez minden téren megmutatkozott. Több mint harmincéves múzeumi állása alatt majd harminc kiállítást rendezett a grafikai osztály anyagából, számos új megállapítását közölve. A szerény külsejű és méretű katalógusokat is többnyire egyedül írta. Ezenkívül húsznál több tanulmánya foglalkozott a grafikai osztály anyagával, és ugyanennyi dolgozat késő középkori és reneszánsz kori kódexeink miniatúráinak művészettörténeti kérdéseivel. Sok más természetű írásán kívül elég nagy számban írt ismeretterjesztő dolgozatokat, mert a vizuális kultúra kérdése mindig foglalkoztatta, és igyekezett ennek oktatását is előmozdítani. Ha figyelembe vesszük, hogy a múzeum „osztályai” ekkor többnyire egy személyből álltak, időnként egy-egy fiatal gyakornok csatlakozott a tapasztalt vezetőhöz, akkor mennyiségileg is szinte döbbenetes teljesítmény.

szettörténész, művész és műgyűjtő ellátogatott egy-egy magyar magángyűjteménybe. Edith révén én is többször részt vehettem ilyen kora délutáni órákra időzített látogatásokon. Többször jártam például a Tigris utcai Fruchter-gyűjteményben, amelynek igen barátságos gazdája mindig szívesen látta az érdeklődőket. Arra is emlékszem, hogy egyszer Farkas István, egyszer Pekáry István volt velünk, olyan művészek tehát, akik a Fruchter-gyűjteményben nem voltak képviselve. Ezeknek a látogatásoknak talán az volt a céljuk, hogy a művészt és esetleges gyűjtőjét összehozzák. Mindez sohasem említődött, az egész megmaradt a műértő-látogatás szintjén, és ebben eltért azoktól a Bajor Gizi által sikerrel szervezett műterem-látogatásoktól, ahol egy előre kiszemelt alkotás sorsolása volt a végcél. Tehát ez esetben a művész anyagi támogatása is szerepet játszott.

Külön kell említenem Edith érdeklődését a XIX. század hazai művészete iránt. Azt hiszem, ebben főleg a magyar művészet nagyobb értékelése, az európai fejlődésbe való beágyazódása volt a fő cél. Elsősorban két olyan művész foglalkoztatta, aki Edith szerint alkalmas volt és elég közismert ahhoz, hogy hatásos példát szolgáltasson. Ez a két művész Barabás Miklós és Szinyei Merse Pál volt. Noha ez a két alkotó erősen eltért egymástól, Edith úgy érezte, hogy sok a közös bennük, sokszor és szívesen beszélt erről a nézetéről. Főleg Barabással foglalkozott sokat és sokszor. Az is érdeme, hogy elsőként tért ki a Barabással foglalkozó kritikai fogadtatásra, és először tett közzé néhány Barabás-levelet. A Barabással való foglalkozás első mélyebb eredménye az a nagyobb tanulmány, amely BARABÁS MIKLÓS címen 1923-ban jelent meg, záróköve pedig a posztumusz megjelent nagyobb kötet. Barabáson kívül nem csupán a nagyobb terjedelmű Szinyei-monográfia bizonyítja a XIX. század nagyjai iránti érdeklődését, hanem az az érdekes tanulmány is, amelyben Ferenczy István Kisfaludy Károly-szobrának eredeti kompozícióját rekonstruálta. E művészről Edith első múzeumbeli főnöke, Meller Simon írt értékes és alapvető monográfiát, lehet, hogy innen eredt Edith érdeklődése, Meller ezt a kérdést nem tárgyalta, és Edith, aki igen sokra tartotta őt, talán az ő munkáját is folytatni kívánta. Azt is hozzáteszem ehhez, hogy ezek olyan alkotók, akikről a megnyugtató igazságot – ha van ilyen – fél század után sem sikerült megtalálni.

Nem emlékszem, kinek az ötlete volt, de egyszerre csak megszületett az az elhatározás, hogy hazai műemlékek megtekintésére indulunk. Ezt dr. Delmár Emil, a neves műgyűjtő és lelkes múzeumbarát tette lehetővé, aki lelkesedett ezért a gondolatért. Az ő kényelmes autója és gyakorlott sofőrje állt rendelkezésünkre. Delmár felkérésére barátja, Csányi Károly műegytemi professzor és az iparművészet gyakorlott szakértője csatlakozott hozzánk. Az útütervet mindig Edith állította össze, ami azért is figyelemre méltó teljesítmény, mert a harmincas évek derekán sem kis, sem nagy műemléki topográfia nem állt rendelkezésre, és a műemlék kérdése nem tartozott Edith szakterületéhez. Ez is tudásának és ismereteinek tág körét bizonyítja. Én ekkorra már befejeztem azt az „országjárást”, amit a klasszicizmus építészeti emlékeinek megismerésére folytattam, és azt hittem, hogy ismerős emlékeket fogunk látni. Nem így történt: társaimat a középkor és a reneszánsz érdekelte, földrajzi tekintetben pedig a Tiszántúl és a Felvidék: tehát számomra is jórészt új területek.

Ezek a többnyire hétvégi, két-három napos utak tanulságosak és igen kedélyesek voltak. Az iparművészeti anyagra mindig Csányi professzor hívta fel a figyelmet, és nem volt olyan elrejtett tárgy, amit ő elő ne teremtett volna. A többi tudnivaló Edith fejében volt. Sajátos módon senki sem fényképezett, sőt Csányi professzor sem rajzolt, noha gyors és briliáns rajzoló volt. Igaz, az utak és a szállások egyaránt igen kényei-

medlenek voltak, lassan kellett haladni, mert még sok volt a lóvontatású jármű, tehát sohasem volt elegendő idő. Mégis ezek a kirándulások mindegyikünknek sok derűs és tanulságos órát szereztek. Az egyre sötétedő politikai égbolt miatt Delmár Emil 1939-ben külföldre távozott, és ezzel a szép utak befejeződtek. Utólag derült ki, hogy nemcsak számunkra voltak hasznosak, hanem az ország műemléki anyaga számára is. Delmár Emil a háború alatt az USA-ban tartózkodott, és ott is sokat tett a hazai múzeumok és műemlékek érdekében. Így a nála lévő sokféle jegyzet segítségével felhívta az illetékesek figyelmét, hol és milyen műemlékek állnak, és ezzel elérte, hogy a bombázások során sokkal kevesebb semmisült meg, mintha ezeket az adatokat nem ismerték volna.

A Hoffmann Edith által összeállított és gépelt (mindent egyedül gépelt) útitervek sillabuszát sikerült megőrizni, és ezt a pár lapot már évekkel ezelőtt átadtam a MTA Művészettörténeti Intézete Adattárának, hogy Edith munkásságának ez a „mellékterméke” megőrződjék.

Mindezek alapján érthető, hogy én csak mint ragyogó és gazdag egyéniségre emlékszem rá. Biztosan voltak olyanok, akik másként vélekedtek róla, bár nem hallottam sok ilyen esetet. A negatív véleményű kortársak sorából jelentősége és szerepe miatt kiemelkedik Gerevich Tibor professzor, akit valamilyen ősi ellenszenv töltött el Edith iránt. Mikor és miért alakult ki ez az ellenszenv, soha nem tudtam rájönni. Gerevich professzor „vörös svábnak” titulálta Edithet, noha soha nem volt vörös, csak liberális. Amikor csak tehetette, nehezítette és gáncsolta útját, és amikor a Szekfü Gyula szerkesztésében megjelent *MI A MAGYAR?*-ketet művészettörténet-tanulmányát írta (1939), Edithet meg sem említette. Edith soha nem beszélt erről – pedig nekem is sok bajom volt a professzorral –, de került minden találkozást vele és körével.

Szándékosan nem tárgyalom, még kevésbé értékelem Hoffmann Edithet mint tudóst. Csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy sokkal több volt, mint valamely tudományterület tudósa. Olyan gazdag egyéniség, annyira otthonos a kultúra szinte minden területén, olyan rendkívüli munkabírással rendelkezett, hogy ezt a teljességet ritkán találja meg az ember. Kiegyensúlyozott és derűs egyéniség volt, igen egészségesnek tűnt. Biztos voltak letörései, csalódásai, de ezekről nekem sohasem beszélt, noha több ilyen „zökkenőről” én is hallottam. Öntudata, szilárd fölénye és nyugalma átsegítette a kisebb-nagyobb fricskákon. Csak egyszer mutatkozott előttem is feldúltan és szinte szenvedőn: amikor Németh László *KISEBBSÉGBEN* című munkája megjelent (1939). Minthogy sokan mások – így főnököm, Schöpflin Aladár is – hasonló szenvedélyességgel reagáltak, nem csodálkoztam Edith felindultságán. Nem tudom, hogyan intézte ezt el az íróval, aki baráti köréhez tartozott, de bizonyos, hogy sem ő, sem Schöpflin nem voltak többé olyan meghitt barátai Németh Lászlónak, mint azelőtt.

A német megszállás és mindaz, ami ezzel járt, nagyon izgatta Edithet. De ha ezekben a számomra különösen nehéz hetekben hozzá fordultam segítségért és tanácsért, mindig változatlan kedvességgel és segítőkészen fogadott. Amikor pedig családommal együtt „csillagos ház”-ba zsúfolódtam, ahol szinte bezárva töltöttük ezt a minden tekintetben forró nyarat, Edith és nővére kétszer is felkeresett minket. Most egy teljesen megváltozott Edithtel találkoztam, és nem csupán azért, mert feszélyezte az a helyzet, amiben minket talált: egyébként is tele volt szorongással és idegességgel, meg is említette ennek okát. A Pest környékén dolgozó munkaszolgálatosok közül azok, akik baráti köréhez tartoztak, így Halász Gábor és társai, kimenőjükkor nem saját lakásukba mentek, hanem Hoffmannékhoz: ott pihentek, étkeztek, tisztálkodtak. Ezt a ház-

beliek közül többen észrevették, és feljelentéssel fenyegették meg Edithet, aki érthetően félt ettől. Azt is meg kell említenem, hogy Edith és Mária voltak az egyetlen látogatók, akik nem „csillagos ház”-ból jöttek. Természetesen gondoltam arra, hogy életveszély vár rám, és el fogok pusztulni. Másként történt. Mielőtt még visszaköltözhettem volna Edith szomszédságába, 1945 márciusában tragikus baleset áldozata lett. A tudós talán pótolható, az ember és a barát soha.

Fabó Kinga

A FÜL

Mintha egy szentélyhez járulnának, úgy
jönnek, jönnek a füleimhez. Még jó,
hogy szép nagy füleim vannak.
Mélyek, öblösek.
Jönnek a csípő- és kebelméretek.

Jön a magányos. Neki a férjem kell.
Jön a családanya. Ő férjezett, frigid.
Ha éppen nem jön, nyelveket
tanul, meg utazik.
A leszbikus? Ő el se jön. Pedig őt

elcsábítanám. Jobb híján a fülem
hegyezné önmagát. (Jó nagy.)
Nőies nőt elvből nem hívok meg.
Férfiakat sem. Hozzájuk
én megyek.

De nekik is csak a füleim kellenek.
És a szájak? Be nem állnak.
És a fülem? A fülem, az néma.
Csak a fülbevalómat cserélem néha.
A fülemet, azt nem hagyom.